

Київський університет імені Тараса Шевченка

УДК 339.9

На правах рукопису

ШНИРКОВ Олександр Іванович

КОНКУРЕНЦІЯ В ЕКОНОМІЧНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ.

Спеціальність 08.05.03. - міжнародні економічні відносини

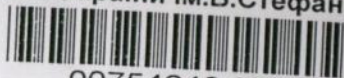
АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ - 1996

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00754640 (Q)

Київський університет імені Тараса Шевченка

УДК 339.9

На правах рукопису

ШНИРКОВ Олександр Іванович

**КОНКУРЕНЦІЯ В ЕКОНОМІЧНИХ ВЗАЄМВІДНОСИНАХ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ.**

Спеціальність 08.05.03. - міжнародні економічні відносини

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Київ - 1996

AB 34.895

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка.

Науковий консультант - доктор економічних наук, професор
ФІЛІПЕНКО Антон Сергійович

Офіційні опоненти: - доктор економічних наук, професор
ПАНЧЕНКО Євген Григорович
- доктор економічних наук, професор
РУМ'ЯНЦЕВ Анатолій Павлович
- доктор економічних наук, професор
МАКОГОН Юрій Володимирович

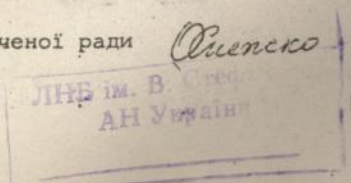
Провідна організація: **Науково-дослідний економічний інститут
Міністерства економіки України**

Захист відбудеться 27 червня 1996 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.01.19 в Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 254119, Київ, вул. Мельнікова, 36/1, зал засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка за адресою: 252017, Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розісланий " 22 " травня 1996р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради *Олепенко* О.В.Сніжко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідження проблеми. В сучасних умовах для цілого ряду країн Європи та Азії характерним є перехід від планово-адміністративної до ринкової моделі соціально-економічного розвитку. Цей процес являє собою принципово нове явище для всього світогосподарського розвитку. Економічна трансформація супроводжується зміною самого характеру взаємодії країн з перехідною економікою, перетворенням конкуренції у важливий механізм ефективного розміщення усіх видів ресурсів. Інтернаціональні відносини конкуренції починають формувати фундаментальні основи взаємозв'язку виробників та споживачів країн з перехідною економікою, адаптуючи їх до вимог та умов світових ринків. Тому проблема розвитку конкуренції в економічних взаємовідносинах країн з перехідною економікою набуває особливого значення як з точки зору теорії, так і практики.

У теоретичному аспекті актуальність проблеми полягає у тому, що традиційні моделі конкуренції не можуть бути в повній мірі використані для аналізу механізму конкуренції в економічних відносинах країн з економікою, яка рухається від адміністративної до ринкової системи, від високого рівня монополізації у виробництві, власності, управлінні до системи з децентралізованою економічною владою. Ясно, що специфічні бар'єри входу та виходу з ринків, інерційна та деформована система доведення цінових сигналів з зовнішніх ринків, трансформація самої поведінки виробників та споживачів від неринкової до ринкової формують передумови специфічного механізму міжнародної конкуренції країн з перехідною економікою, появи нових її функцій, форм та значення у суспільному відтворенні. При цьому визначальною є відповідь на питання, чи є конкуренція єдиним, основним чи одним поряд з іншими механізмом міжнародного розміщення ресурсів у перехідний період.

Розкриття специфічних закономірностей міжнародного економічного змагання у відносинах суб'єктів країн з перехідною економікою є важливою передумовою їх адаптації до нового конкурентного середовища, що формується, розробки оптимальної стратегії і тактики регіональної конкуренції на рівні міждержавних угруповань, окремих країн, галузей та фірм. Тому практичні аспекти цієї проблеми обумовлені необхідністю швидкого пристосування фірм країн регіону до змін у взаємних економічних відносинах; відновлення, збереження та розширення їх зовнішніх ринкових позицій; розробки рекомендацій по зміні їх конкурентної поведінки на світових ринках в цілому.

Нарешті, східноєвропейські країни у процесі ринкової трансформації повинні знайти відповідь на виклик часу: чи зуміють вони перейти до використання в основному надбаних конкурентних переваг, чи природні переваги так і залишаться основою їх участі у міжнародному поділі праці в цілому. При цьому важливою є роль, яку може відігравати регіональна конкуренція у становленні та зміні співвідношення цих переваг.

У сучасній українській науковій літературі зміни характеру і механізму взаємовідносин країн Східної та Центральної Європи досліджувались у роботах Будкіна В.С., Точка В.П., Рум'янцева А.П., Сіденка В.Ф., Сікори В.Д., Супруна В.О., Тивончука І.П., Філіпенка А.С. Різні міжнародні аспекти найбільш ефективного розміщення ресурсів, в тому числі на основі конкуренції, проаналізовані у публікаціях Вергуна В.А., Гальчинського А.С., Гейця В.М., Дудченка М.А., Кістерського Л.Л., Кредісова А.І., Клімка Г.Н., Макогона Ю.В., Мочерного С.В., Панченка Є.Г., Поручника А.М., Рогача О.І., Степаненка В.П., Соколенка С.І. В цих працях підкреслюється важлива роль участі країн з перехідною економікою у міжнародній конкуренції у процесі адаптації національного виробництва до вимог зовнішніх ринків, структурної перебудови народних господарств.

Ті чи інші сторони участі європейських країн з перехідною економікою в процесі міжнародної конкуренції, в тому числі на регіональному рівні, втілені у працях вчених цих країн: Рібова М. (Болгарія); Міхалека Я., Отта В. (Польща); Чесани С. (Словаччина); Богомолова О., Косікової Л., Максимової М., Смітїєнка В., Чекліної Т., Шишкова Ю., Юданова А. (Росія); Вішші Ф., Кішша Н., Інотай А., Облата Г. (Угорщина); Хорвата Б. (Хорватія); Манделя М. (Чехія) та інш. На прикладах країн регіону вони розкривають особливості механізму використання природних та надбаних конкурентних переваг. Фомін П. (Румунія), Гузек М. (Польща), Ковач О. (Югославія), Міхаель Т. (Угорщина) здійснили оцінки конкурентоспроможності галузей окремих країн регіону на світовому ринку у цілому.

Процеси лібералізації та демонополізації економічних взаємовідносин країн регіону у 90-і роки, що є передумовою їх участі у міжнародній конкуренції, знаходяться у центрі наукових досліджень вчених і з інших країн: Ліндсея М., Мізсея К., Ноува А., Ослуида А., Сакса А. та інш. Зміст стратегії лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків країн з перехідною економікою, фактори її формування та етапи розвитку є важливою проблемою у роботах Росаті Д., Віліамсона Дж., Гаврилишина О., Болдвіна Р., Сасса М. Порівняльний аналіз конкуренції і конкурентної політики в окремих країнах регіону знайшов своє відображення в працях Естріна С., Кейва М., Піттмана Р., Такла Л.

В роботах Халперна Дж., Хейра П., Х'юза Г., Сенік-Легоні К. зроблені оцінки та виявлені галузеві фактори конкурентоспроможності країн з перехідною економікою. Традиційні та нові недосконалості ринків вказаних країн, що модифікують механізм їх участі у міжнародній конкуренції, специфічні бар'єри входу та виходу з регіонального ринку вивчені Тейлором Л., Райдером С., Рауссеном Дж., Дандерштадтом М., Андроффом В. Механізм пристосування підприємств до змін у зовнішньоекономічному конкурентному середовищі привертав

увагу Брабанта Дж., Шаффера М., Пінто В., Боренштайна Є., Амсдена А., Острі Дж.

У дисертації автор також спирався на численні публікації з проблеми міжнародної конкуренції Арндта К., Баумоля В., Баласси Б., Вілнера Дж., Діксита А., Діксона А., Дорнбуша Р., Ессера К., Крюгмана П., Ланкастера К., Лімера Є., Маду М., Мілля С., Нормана В., Портера М., Річардсона Дж., Фріштака К., Харрісона Ф. та інш.

Предметом дослідження дисертації є міжнародний конкурентний механізм розміщення ресурсів країн з перехідною економікою у процесі розвитку їх взаємних економічних відносин; різноманітні форми ринкової організації регіональних господарських зв'язків країн Центральної та Східної Європи; процес пристосування їх національних економік, галузей і фірм до нових умов зовнішньоекономічної діяльності у регіоні.

Об'єктом дослідження є європейські країни з перехідною економікою (Албанія, Беларусь, Боснія і Герцоговина, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Україна, Хорватія, Чехія, Югославія). Досвід інших країн з перехідною економікою досліджувався у тій мірі, у якій це допомагало розкриттю та доповненню основних тенденцій розвитку економічних взаємовідносин у цьому секторі світового господарства. Якщо інше не обумовлено, терміни "країни Центральної та Східної Європи", "східноєвропейські країни", "країни регіону", "європейські країни з перехідною економікою" у роботі використовуються як синоніми.

Мета і завдання дослідження полягають у теоретичному осмисленні процесів становлення та розвитку конкурентних відносин європейських країн з перехідною економікою, в аналізі механізму інтернаціонального економічного змагання в регіоні та його ролі в ефективному розміщенні ресурсів.

Реалізація зазначеної головної мети, поетапна постановка і вирішення наукових завдань обумовили структуру наступних основних проблем дослідження:

- розкрити суть і основні особливості міжнародної конкуренції в межах підсистеми світового господарства з економіками, що трансформуються;

- визначити головні функції, роль та місце міжнародної конкуренції для східноєвропейських країн у розміщенні факторів виробництва;

- проаналізувати основні передумови і фактори формування конкурентного характеру економічної взаємодії країн регіону;

- оцінити реальну конкурентоспроможність національних економік даної групи країн;

- розробити типологію взаємних міжнародних ринків і конкуренції у перехідних економіках;

- запропонувати основні моделі та вивчити специфіку механізму міжнародної конкуренції в умовах ринкового середовища, що формується;

- виявити нові сфери економічного змагання на міжнародному рівні країн Центральної та Східної Європи;

- показати взаємовідносини основних рівнів економічної конкуренції в регіоні та їх зв'язок з світовим конкурентним середовищем;

- з'ясувати особливості формування регіональних конкурентних стратегій у перехідних економіках на рівнях народного господарства і окремої фірми;

- обґрунтувати і розробити основні положення концепції регіональної зовнішньоекономічної конкурентної стратегії України.

Методологічна і теоретична основа дисертації. Дослідження базується на діалектичному методі пізнання. Використані методологічні принципи еволюційного економічного розвитку, біхевіоризму, взаємозв'язку теорії та практики і реального історизму, функціонально-системного методу. Застосовані

також методи порівняльного аналізу, синтезу, наукової абстракції. Автор спирався на праці класиків світової економічної науки, досягнення сучасної зарубіжної та вітчизняної економічної думки у сфері розробки теорій міжнародної конкуренції та перехідних економік. Аналіз фактичного і статистичного матеріалу базувався на методах порівняння, групування, графічного зображення, експертних оцінок.

Статистичною і інформаційно-фактологічною базою дисертації є офіційні документи країн Східної та Центральної Європи; міжурядові договори країн регіону; матеріали Європейської Економічної Комісії ООН; документи, аналітичні огляди та бюлетені МВФ, ЄБРР, ГАТТ/ВТО, ЮНКТАД, ЄЕС-ЄС, СНД, ЦЕАВТ. У дисертації використана також монографічна література та періодичні видання, в значній мірі зарубіжні. Частина фактичного матеріалу була зібрана під час стажування автора в Інституті Східної Європи Вільного Університету м. Берлін (ФРН).

Наукова новизна і основні результати дисертаційного дослідження. В дисертації вперше в науковій літературі на базі сучасної методології проведений системний аналіз формування конкурентних взаємовідносин європейських країн з економікою, що трансформується, розроблені концепція механізму та основні моделі міжнародної конкуренції в умовах зменшення надлишкового попиту, вивільнення ресурсів та початку їх переміщення для більш ефективного використання.

Це створило основу для наступних наукових висновків, які розкривають логіку дослідження і основну концепцію дисертації:

- розроблено і застосовано новий підхід до аналізу міжнародної конкуренції в цілому і для країн з перехідною економікою зокрема, який розглядає економічну трансформацію як процес зменшення надлишкового попиту, вивільнення ресурсів і початку їх переміщення для більш ефективного використання. Обґрунтовується положення про наявність специфічних закономірностей інтернаціонального механізму порівняння доходів і витрат виробників цих країн; адаптації суб'єктів

ринку, що формується; зміни вхідних і вихідних бар'єрів, що дає підставу для висновку про існування особливої форми міжнародної конкуренції - конкуренції суб'єктів перехідних економік;

- класифіковані основні форми інтернаціональної конкуренції споживачів для економічних систем з надлишковим попитом та надлишковим попитом, що зменшується;

- запропоновані специфічні критерії оцінки конкурентоспроможності національних господарств європейських країн з перехідною економікою: їх готовність до економічної трансформації; здатність до відновлення позитивних темпів зростання; адаптивність до докорінних соціально-економічних перетворень і структурних змін; схильність до децентралізації економічної влади;

- виявлений закономірний характер збільшення розбіжностей в конкурентоспроможності між різними групами країн східноєвропейського регіону (відцентрова тенденція розвитку регіональної конкурентоспроможності) і їх зменшення в межах окремих груп (доцентрова тенденція). Розвиток і взаємодія двох тенденцій свідчать про посилення конкурентного характеру економічних відносин країн регіону в процесі ринкової трансформації;

- обґрунтовано положення про циклічний характер лібералізації зовнішньоекономічної діяльності в перехідний період, формування і розвитку передумов регіональної конкуренції. Синхронізація процесу лібералізації все в більшій мірі реалізується на субрегіональному, а не на регіональному, рівні;

- розроблені принципово нові моделі міжнародної конкуренції з наявністю багаторівневої та асиметричної системи цін, відсутністю єдиного критерію ефективного розміщення ресурсів. Підвищення ефективності виробництва і взаємного обміну країн з перехідною економікою в таких умовах можливо, перш за все, внаслідок відновлення ринкових тенденцій розвитку попиту та пропозиції;

- проведена типологізація взаємних ринків перехідних економік на неконкурентні, квазіконкурентні, слабоконкурентні і конкурентні з механізмами співставлення доходів та витрат, що суттєво відрізняються. Розглянуті та висічені основні моделі адаптації виробників до змін зовнішніх умов конкуренції: стаціонарна, транзитна, суміжна;

- доведено, що основною формою конкуренції виробників перехідних економік є цінова конкуренція. Можливості диференціації товарів об'єктивно обмежені деформацією структури національного господарства; дефіцитом фінансових ресурсів; різномірною техніко-технологічною базою виробництва;

- проаналізовані об'єктивні і суб'єктивні фактори формування регіональної конкуренції робочої сили, три її основні форми - прихована, непрямая і безпосередня. Зроблений висновок про становлення слабоконкурентного міжнародного ринку праці у східноєвропейському регіоні;

- показано, що ринок капіталів східноєвропейських країн не є однорідним, він сильно диференційований і сегментований за умовами характеру руху попиту і пропозиції, формування процентної ставки. Розбіжності у нормах граничного продукту капіталу перехідних економік частково компенсуються взаємним експортом товарів з різною капіталоемністю;

- сформульовані основні положення стратегії компенсації конкурентних переваг фірм країн з перехідною економікою. Вона полягає у створенні умов для заміщення природних переваг надбаними. Визначені основні сфери вибору стратегії на регіональному ринку в залежності від номенклатури продукції, географічного охоплення і конкурентної поведінки фірми;

- розроблені основи концепції конкурентної політики України у східноєвропейському регіоні.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що сформульовані висновки є певним внеском у розвиток теорії міжнародної конкуренції та перехідних економік. Теоретичну значущість має здійснений у роботі аналіз механізму та основних моделей конкуренції у взаємовідносинах країн з перехідною

економією, закономірностей розвитку міжнародного економічного змагання в регіоні, концепції компенсації конкурентних переваг. Ці теоретичні аспекти можуть стати основою подальшої розробки проблем ефективного розміщення ресурсів країн з економією, що трансформується, їх участі в процесах світової конкуренції в цілому.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що одержані наукові результати можуть бути використані для розробки програм поглиблення економічних реформ в Україні, концепції зовнішньоекономічної політики України. Положення і висновки роботи можуть також бути застосовані в діяльності законодавчих та виконавчих структур, зовнішньоекономічних відомств та установ при налагодженні економічних відносин з країнами Центральної та Східної Європи, у практичній діяльності українських підприємств - експортерів та імпортерів.

На матеріалах дисертаційного дослідження здійснювалась підготовка доповідних записок до Верховної Ради та Кабінету Міністрів України за результатами міжнародної науково-теоретичної конференції "Реформування зовнішньоекономічної сфери України". Були підготовлені та надіслані до Міністерства закордонних справ України "Концепція участі України в регіональному конкурентному просторі", до Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України "Методика визначення конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках". Матеріали дисертації використовуються також у діяльності Української державної кредитно-інвестиційної компанії, Київського інституту банкірів АКБ "Україна". Рекомендації та матеріали роботи впроваджувались при створенні та у процесі діяльності першої в країні Української школи міжнародного бізнесу, у проведенні практичних семінарів для керівників українських підприємств та банків з питань зовнішньоекономічної діяльності у 1988-1996 рр.

Наукові результати дисертації використовувались у ході виконання держбюджетної наукової теми N 828 "Напрями комп-

лексного економічного, політичного, правового забезпечення суверенітету України" в Інституті міжнародних відносин.

Положення і висновки дисертації також можуть знайти застосування при викладанні нормативних курсів "Міжнародні економічні відносини", "Світова економіка", спецкурсів "Конкуренція у міжнародному бізнесі", "Економіка країн Європи", "Зовнішньоекономічна діяльність підприємств", а також для підготовки навчальних і методичних посібників.

Апробація роботи. Основні положення дисертації обговорювались на засіданнях кафедри міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, наукових семінарах в Університеті м.Падерборн і Вільного Університету м.Берлін (ФРН), щорічних науково-практичних семінарах Академії економічного співробітництва Схід-Захід(м.Берлін) у 1994-1996рр., Європейського центру Маас-Райн (м.Юбах-Палленберг, ФРН) у 1993-1995рр.

Результати роботи доповідались на міжнародних конференціях, у тому числі: "Реформування зовнішньоекономічної сфери України", 19-20 жовтня 1995р., м.Київ; "Приватизація як засіб трансформації постсоціалістичних економік", 20-23 вересня 1992р., м.Маленте (ФРН); "Проблеми та перспективи автономії в СРСР", 18-19 січня 1991р., м.Тренто (Італія); "ІV Всесвітній конгрес з радянських та східноєвропейських досліджень", 21-26 червня 1990р., м.Херрогейт (Великобританія); а також на 16 інших міжнародних та республіканських конференціях у м.Берлін, Київ, Москва, Харків.

Результати дослідження знайшли відображення в опублікованих автором монографіях, посібниках, статтях і тезах виступів на конференціях.

Структура дисертації. Загальний напрям та логіка дослідження визначили таку структуру дисертації:

ВСТУП

Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

§ 1. ОСНОВНІ ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ КОНКУРЕНЦІЇ

§ 2. МІЖДЕРЖАВНА КОНКУРЕНЦІЯ В СИСТЕМІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНОГО ВІДТВОРЕННЯ

Розділ II. ОСНОВНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ
КОНКУРЕНТНОГО ХАРАКТЕРУ ЕКОНОМІЧНОЇ
ВЗАЄМОДІЇ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

§ 1. ОЦІНКИ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
НАРОДНИХ ГОСПОДАРСТВ КРАЇН РЕГІОНУ

§ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ДЕМОНОПОЛІЗАЦІЇ В ЗОВНІШНЬО-
ЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

§ 3. ФОРМИ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ВЗАЄМНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Розділ III. ТИПОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ РИНКІВ ТА КОНКУРЕНЦІЇ
В ПЕРЕХІДНИХ ЕКОНОМІКАХ

§ 1. ОБМЕЖЕНИЙ ХАРАКТЕР ДОСКОНОЛОЇ КОНКУРЕНЦІЇ НА
МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

§ 2. ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНА КОНКУРЕНЦІЯ В УМОВАХ ДЕФОРМАЦІЇ
РЕГІОНАЛЬНОГО ПОПИТУ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

§ 3. ПРИСТОСУВАННЯ ФІРМ У РІЗНОРІДНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ

Розділ IV. НОВІ СФЕРИ КОНКУРЕНТНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН
КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ

§ 1. ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ НА
РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ПРАЦІ

§ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ
КОНКУРЕНЦІЇ У ВЗАЄМНОМУ КАПІТАЛООБМІНІ

Розділ V. ДІАЛЕКТИКА ОСНОВНИХ РІВНІВ ЕКОНОМІЧНОЇ
КОНКУРЕНЦІЇ КРАЇН РЕГІОНУ

§ 1. СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ КОНКУРЕНТНИХ ПРОСТОРІВ
В СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

§ 2. СПЕЦИФІКА СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ ДВОСТОРОННІХ
ТА СУБРЕГІОНАЛЬНИХ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН

§ 3. РЕГІОНАЛЬНА КОНКУРЕНЦІЯ ЯК ФАКТОР ПОГЛІБЛЕННЯ
УЧАСТІ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ У СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ
ЗВ'ЯЗКАХ

Розділ VI. КОНКУРЕНЦІЯ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ У
 ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ СТРАТЕГІЇ КРАЇН З
 ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

- § 1. ВИДИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ЕКОНОМІК,
 ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ
- § 2. ПРОБЛЕМИ ВИБОРУ КОНКУРЕНТНИХ СТРАТЕГІЙ
 ПІДПРИЄМСТВАМИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ
- § 3. КОНЦЕПЦІЯ УЧАСТІ УКРАЇНИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ
 КОНКУРЕНТНОМУ ПРОСТОРІ

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Поняття "конкуренція" займає одне з фундаментальних місць в сучасних економічних теоріях і практиці суспільного відтворення. Це пояснюється тим, що, з одного боку, конкуренція дає змогу розкрити внутрішні джерела розвитку товарного виробництва, з іншого, описати конкретний механізм економічного стимулювання та мотивації господарського розвитку сучасного суспільства.

В дисертації розглянуті основні економічні теорії конкуренції. Класичні та неокласичні теорії виходять з того, що будь-які нерівноваги в процесі економічного розвитку між чотирма змінними величинами - попитом, пропозицією, ціною та кількістю товару - ефективно усуваються в результаті вільної конкуренції товаровиробників за допомогою механізму цін. Економічне змагання товаровиробників на ринку за перевагу споживачів з метою одержання найбільшого прибутку в результаті постійного співставлення доходів та витрат веде до більш ефективного використання ресурсів усіх видів.

Конфліктні теорії конкуренції (соціалістичні та комуністичні) або повністю відкидають об'єктивну необхідність її розвитку в умовах економічної системи, яка має ґрунтуватись на загальнонародній власності на засоби виробництва, або

припускають можливість прояву її окремих форм, сторін, але в жодному випадку не як суттєвої характеристики цієї системи.

Системні концепції (кейнсіанські, неокейнсіанські, соціал-демократичні, еволюціоністські, інституціоналістичні) концентрують свою увагу на спробі знайти реальний механізм розв'язання протиріч між конкуренцією та монополією, існуванням вільного ринку та державним втручанням в економіку. Внаслідок появи нових факторів та передумов конкуренції її зміст, форми та роль в суспільному відтворенні зазнають істотних змін, які вже не можуть бути описані класичними співвідношеннями попиту, пропозиції, кількості та цін.

Теорія конкуренції у перехідних суспільствах має стати одним із різновидів системних концепцій. З методологічного погляду розробка теорії конкуренції в економіках, що трансформуються, має спиратися, перш за все, на тезу про перехід від високомонополізованої економіки з властивою для неї деформованою конкуренцією в умовах надмірного попиту до розгортання основних змістовних характеристик економічного змагання виробників. З точки зору теорії конкуренції процес економічної трансформації і полягає у зменшенні надмірного попиту, вивільненні ресурсів та початку їх переміщення для більш ефективного використання.

Якщо зменшення надмірного попиту та встановлення ринкової рівноваги можуть бути досягнуті у стислі строки шляхом лібералізації цін та імпорту, то процес вивільнення ресурсів та їх переміщення для більш ефективного використання потребує більш глибоких реформ та тривалого часу. Вивільнення ресурсів можливе внаслідок суттєвих змін перш за все у відносинах власності, демонаполізації і певної атомізації економіки, розвитку національних ринків товарів, робочої сили та капіталу. Початок переміщення ресурсів для більш ефективного їх використання між власниками, сферами і галузями, окреми країнами вимагає створення ринкової інфраструктури, появи прошарку ефективно господарюючих суб'єктів підприємницької діяльності.

В дисертації доведено, що досконала конкуренція в економічних взаємовідносинах європейських країн з перехідною економікою має обмежений характер і існує в більшій мірі як тенденція на окремих ринках. Умови досконалої конкуренції на більшості регіональних ринків не розвинені. Переважно олігополістична структура світового ринку стає основою і для регіонального ринку країн Східної Європи. Водночас, процес ринкової трансформації припускає співіснування протягом тривалого часу конкурентного та неконкурентного механізму розміщення факторів виробництва. Отже, регіональні товарні ринки європейських країн з перехідною економікою є в основному ринками недосконалої конкуренції.

Перехідні економіки зберігають існуючі і відтворюють нові недосконалості ринку, які деформують тенденції попиту та пропозиції, формування конкурентних цін. Основними причинами деформації попиту та пропозиції в економічних взаємовідносинах країн з перехідною економікою є невідповідність між новим ринковим середовищем та поведінкою підприємств, співіснування на зовнішньому ринку східноєвропейських країн суб'єктів підприємницької діяльності з різними ступенями бюджетних обмежень (жорсткі та м'які, зовнішні та внутрішні), незбалансованість реформування по секторах, галузях та сферах національних економік та їх взаємних економічних зв'язків, пряме втручання держави у встановлення кількості та цін товарів, які взаємопостачаються, штучне завищення або заниження валютного курсу. В результаті на взаємному ринку з'являються виробники, які не прагнуть до максимізації прибутку; зберігається деформована система доведення зовнішніх цінкових сигналів до безпосередніх експортерів та імпортерів; на регіональному ринку продовжують залишатися підприємства, які господарюють неефективно; зберігається та частково відтворюється конкуренція споживачів у різних формах за доступ до ресурсів на більш вигідних умовах.

В дисертації розроблені та проаналізовані три групи моделей міжнародної конкуренції у взаємовідносинах країн з

перехідною економікою. Перша група моделей пов'язана з деформацією пропозиції у взаємному співробітництві цих країн, коли пропозиція товарів з підвищенням цін може не зростати, а падати. Продукція не знаходить зовнішнього ринку збуту, її запаси зростають, господарські зв'язки розриваються, виробник вимушений або звернутися до інших ринків збуту, або змінювати структуру виробництва. Однак таке пристосування не відбувається миттєво, оскільки між зміною цін та пропозицією завжди існує розрив у часі. І він тим більший, чим вища капіталоемність виробництв, орієнтованих на взаємні ринки країн Східної Європи.

Друга група моделей ґрунтується на деформації попиту. У взаємному обміні країн з перехідною економікою за певних умов попит на товари з підвищенням цін може не падати, а зростати. Поява "гіффіновських" товарів у взаємному обміні країн регіону можлива за умов високих інфляційних очікувань, переходу до розрахунків у вільноконвертованій валюті, завищення валютного курсу національної грошової одиниці, різкого спаду виробництва, нежорстких зовнішніх та внутрішніх бюджетних обмежень у різних формах.

Принципово можливий аналіз третьої групи моделей в умовах деформації попиту та пропозиції одночасно. Виникаючі при цьому ірраціональні форми конкуренції, поява нових "негативних" цін та обсягів продукції посилюють неефективне розміщення факторів виробництва, ведуть до позаринкового характеру відносин виробників та споживачів продукції між країнами з перехідною економікою.

Все це призводить до появи нерівноважної результативної моделі міжнародної конкуренції для перехідних економік в умовах різноманітного ринкового середовища, яка характеризується наявністю множинності та асиметричності цін, локальною ефективністю розміщення ресурсів (див. рис. 1.).

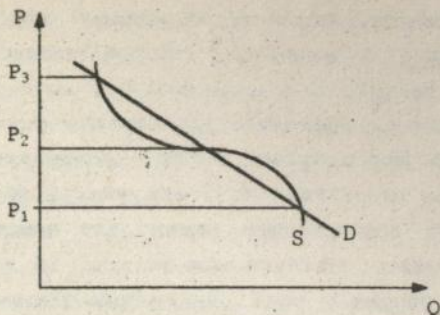

Рис.1. Нерівноважна результативна модель міжнародної конкуренції для перехідних економік в умовах різноманітного ринкового середовища.

В залежності від характеру дії законів попиту та пропозиції у відносинах суб'єктів країн з перехідною економікою в роботі виділені неконкурентні, квазіконкурентні, слабоконкурентні та конкурентні типи ринків. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності східноєвропейських країн реально зустрічаються на взаємних ринках з різними їх типами, і, як наслідок, різними механізмами пристосування до змін в умовах міжнародної конкуренції, які можуть бути описані стаціонарними, транзитними та суміжними моделями. Стаціонарні моделі пристосування в умовах досконалої та недосконалої конкуренції характерні для сталих тенденцій попиту та пропозиції, нехай навіть і деформованих. Транзитні моделі відображають пристосування при переході від слабоконкурентних до конкурентних ринків за звичайних тенденцій попиту та пропозиції. Пограничні моделі пояснюють рух від квазіконкурентних до слабоконкурентних і конкурентних ринків за умов зміни саме тенденцій попиту та пропозиції.

В дисертації підкреслюється, що основною формою зовнішньоекономічного пристосування фірм країн з перехідною еко-

номікою у взаємних відносинах є цінове пристосування, оскільки можливості товарної диференціації на етапі трансформації об'єктивно обмежені. Проаналізовані механізм пристосування на основі існуючої різниці у рівнях національних та міжнародних цін; структурне (факторне) та рівнево-структурне (комбіноване) пристосування. Підкреслюється, що основою структурного пристосування виступає впровадження передових технологій та науково-технічних досягнень у виробництво, і тому воно є ефективнішим та більш довгостроковим. Однак відставання темпів розвитку науково-технічного прогресу і особливо матеріалізації його результатів призводять до того, що підвищення ступеню переробки основної частки продукції у перехідних економіках має у світових цінах негативну рентабельність (див. рис.2.). Тому рівнево-структурна форма прис-

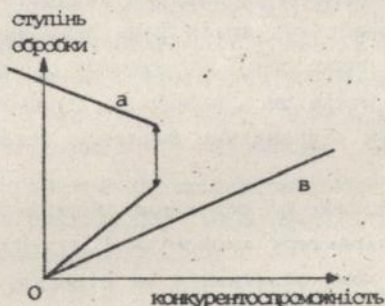

Рис.2. Залежність між конкурентоспроможністю та ступенем обробки (обсягом доданої вартості) на зовнішніх ринках для виробників країн з перехідною економікою (а) та розвинутих країн (в).

тосування у взаємному обміні між країнами з перехідною економікою в більшій мірі відповідає специфіці трансформаційного процесу. Вона дає змогу, з одного боку, компенсувати різницю у рівнях цін, яка зменшується, за рахунок підвищення ступеню обробки товарів, економії на масштабах виробництва, з іншого боку, все ще існуюча різниця між цінами може частково перекрити ту частину національної доданої вартос-

ті у країнах регіону, яка не визнається у взаємному обміні. При цьому характер цінового пристосування та його зміст суттєво відрізняються, як показано в дисертації, для різних типів взаємних ринків країн з перехідною економікою.

Якщо для економічних відносин країн з розвинутою економікою на сучасному етапі характерним є знаходження оптимального співвідношення між конкуренцією, міждержавним регулюванням та впливом корпорацій на ціни на зовнішніх ринках, то для взаємовідносин країн з перехідною економікою найважливішим є поглиблення та розширення сфери дії міжнародної конкуренції, особливо на етапі початку переміщення ресурсів для більш ефективного використання. Вже на більш продвинутих етапах перехідного процесу міжнародна конкуренція повинна стати провідним фактором розміщення ресурсів у взаємних відносинах східноєвропейських країн. Тому державне та міждержавне регулювання у перехідних економіках повинно у більшій мірі доповнювати механізм міжнародної конкуренції, а не замінювати його, сприяти відновленню ринкових тенденцій попиту та пропозиції.

В дисертації показано, що основними передумовами формування конкурентного характеру економічної взаємодії східноєвропейських країн є монополізація та лібералізація зовнішньоекономічної діяльності. Монополізація зовнішньоекономічної діяльності у перехідних економіках являє собою процес діалектичного поєднання можливості вільного виходу на зовнішні ринки будь-яких підприємницьких структур незалежно від форми власності, виду об'єднання ресурсів, сфери та розмірів виробництва з економічно обґрунтованою концентрацією ресурсів та діяльності перш за все в конкурентоспроможних галузях та видах виробництва на основі та в результаті вимог зовнішнього ринку.

У доповнення до класичного розуміння лібералізації як відмови від кількісних обмежень та переходу до тарифного регулювання лібералізація зовнішньоекономічної діяльності в економіках, що трансформуються, включає і пом'якшення інших

специфічних бар'єрів на шляху входження фірм до взаємних ринків: прямого регулювання цін; неконвертованості національних валют; множинності валютних курсів; переважно адміністративних та прихованих форм субсидування експорту і надання допомоги імпортерам та інш. Для перехідної лібералізації зовнішньоекономічних сфер країн регіону характерним є також циклічний характер розвитку, що відображає особливості пристосування національних економік, галузей, окремих виробників та споживачів до конкурентних змін на регіональному і взагалі світовому рівнях. Як показано на основі фактичного і статистичного матеріалу, відхилення від лібералізації в цілому з кожним циклом зменшуються так, що сам процес зняття обмежень та бар'єрів має поступальний характер. Зміна темпів та характер лібералізації об'єктивно створюють умови для економічної конкуренції у найбільш конкурентоспроможних видах виробництва з певним рівнем захисту виробництв, які не зуміли адаптуватись до вимог зовнішніх ринків. Нарешті, з посиленням різниць у характері та формах соціально-економічних змін у східноєвропейських країнах синхронізація циклу все в більшій мірі реалізується не на регіональному, а на субрегіональному рівні.

В дисертаційній роботі проаналізовані основні показники конкурентоспроможності національних економік східноєвропейських країн, запропоновані специфічні критерії конкурентоспроможності перехідних економік, перш за все здатність економіки до відновлення позитивних темпів зростання.¹ Аналіз існуючих оцінок та власні розрахунки автора показують, що найкращі показники у регіоні мають економіки Чехії, Польщі, Угорщини, Словенії, Словаччини. Можна припустити, що рівень

¹ Найбільше зниження ВВП у перехідних економіках спостерігалось у 1992р. -15,2%. Вже з 1996р. у цьому секторі світового господарства прогнозується відновлення позитивних темпів зростання. - World Economic and Social Survey. UN., N.Y., 1994. - P.1.

конкуренції як на цих ринках, так і з фірмами даних країн за їх межами буде досить високим. Середні показники конкурентоспроможності у цілому характерні для економік Литви, Латвії, Естонії, Хорватії, Росії, а також Румунії та Болгарії. Інші європейські країни з економіками, що трансформуються, відносяться до третьої групи країн з відповідними показниками нижче середніх. У 90-і роки різниця між конкурентоспроможністю даних груп країн регіону збільшувалась (відцентрова тенденція розвитку регіональної конкурентоспроможності), а у межах груп зменшувалась (доцентрова тенденція).¹ Розвиток та взаємодія двох тенденцій свідчать про посилення конкурентного характеру економічних відносин країн Східної Європи в процесі ринкової трансформації.

До цього ж висновку приводить співставлення набору конкурентоспроможних виробництв країн регіону. Наприкінці 80-х років найбільш присуткові галузі були істотно різні по окремих країнах, що створювало добрі умови для взаємодоповнення та послаблення конкурентної боротьби на регіональному ринку. Однак у 90-і роки внаслідок початку взаємного відкриття національних ринків, переходу до розрахунків у вільноконвертованій валюті за світовими цінами відбулось різке звуження набору дійсно конкурентоспроможних галузей. В нових умовах фірми країн регіону зберегли конкурентні переваги в галузях промисловості з капіталointенсивним виробництвом та з використанням робочої сили із середнім рівнем кваліфікації. Процеси вивільнення ресурсів та початку їх переміщення для більш ефективного використання примусили нових власників шукати нові ринки збуту своєї продукції, до того ж високий рівень конкуренції на ринках третіх країн іс-

¹ У 1994р. виробництво ВВП на ° душу населення складало (у дол. США): Росія - 1108; Болгарія - 1188; Хорватія - 1938; Польща - 2078; Словаччина - 2151; Чехія - 3058; Угорщина - 3806; Словенія - 6650. - Розраховано за: Business Central Europe. - March 1995. - P.65.

тотно обмежив такі можливості там. Отже, розвиток та поглиблення конкуренції між виробниками країн з економікою, що трансформується, є важливою закономірністю всього перехідного процесу як явища глобальної економіки.

В роботі аналізуються нові сфери конкурентних регіональних відносин на міжнародному ринку праці та у взаємному капіталообміні. Підкреслюється, що набуття конкурентних характеристик міжнародного регіонального ринку робочої сили обумовлене перш за все розвитком її товарних властивостей у перехідний період. В залежності від ступеня опосередкованості суспільного контакту індивідуумів конкуренція на регіональному ринку робочої сили може мати "прихований" (без переміщення робочої сили та результатів її праці), "непрямий" та "безпосередній" характер. На сучасному етапі розвитку економічних відносин європейських країн з перехідною економікою непрямая конкуренція робочої сили є основною формою, яка не передбачає міжнародного руху робочої сили, однак ґрунтується на визнанні результатів праці внаслідок самого акту обміну товарами. Вона проявляється у зменшенні витрат живої праці в загальній структурі собівартості одиниці продукції, що взаємопостачається. Разом з тим, така взаємодія є потенційною формою безпосередньої міжнародної конкуренції робочої сили у перехідних економіках, оскільки імпорт праценадлишкової продукції може перешкоджати появі робочих місць в аналогічних видах та галузях національного виробництва.

В країнах з розвинутою ринковою економікою заробітна плата є жорсткою на зниження: вона звичайно не знижується навіть тоді, коли на ринку існує надлишкова пропозиція робочої сили. Для країн з перехідною економікою однозначний висновок у даному відношенні зробити не можна. Ті країни східноєвропейського регіону, де посилюються бюджетні обмеження, встановлюється більш тісний зв'язок між виробництвом та зайнятістю, приховане безробіття трансформується у свої ві-

дкриті форми, вживають захисних заходів щодо обмеження припливу іноземної робочої сили саме з інших країн регіону.

При цьому розкид у рівнях заробітної плати та кількості робочої сили, конкуруючої за конкретні робочі місця, з яким зустрічається іноземна робоча сила в перехідних економіках з неструктуризованою та нестабільною економікою, буде більшим, ніж в економіках країн регіону, які стабілізували економічне зростання та почали структурні зміни. Отже, зростання різниці у характері і темпах переміщення ресурсів для більш ефективного використання в перехідних економіках призводить до посилення регіональної цінової конкуренції (конкуренції за заробітну плату) на ринках праці, тоді як зближення рівнів соціально-економічного розвитку, змісту та темпів ринкових перетворень формує основу для появи конкуренції між кваліфікованою робочою силою.

Проаналізований вплив штучної зайнятості як прояву деформованого попиту на механізм міжнародної регіональної конкуренції робочої сили. Штучна зайнятість робить співвідношення регіонального попиту та пропозиції робочої сили значною мірою індивідуальним відносно змін заробітної плати. Тим самим вартість іноземної робочої сили занижується при одночасному зростанні витрат робочого часу на виробництво одиниці продукції. Далі, регіональна міграція робочої сили спостерігається з країн з формально низьким рівнем безробіття в країні з її більш високими показниками, що також не відповідає традиційним моделям міжнародної конкуренції. Нарешті, в конкуренції за робочі місця за кордоном беруть участь не тільки і не стільки безробітні, скільки ті, що мають формальну зайнятість у себе в країні. В роботі також вивчений суперечливий вплив нелегальної міжнародної міграції на механізм конкуренції на ринках праці країн Східної Європи. Все це дає змогу зробити висновок про те, що для європейських країн з перехідною економікою на сучасному етапі характерним є формування переважно слабоконкурентного міжнародного регіонального ринку робочої сили (див. рис. 3.).

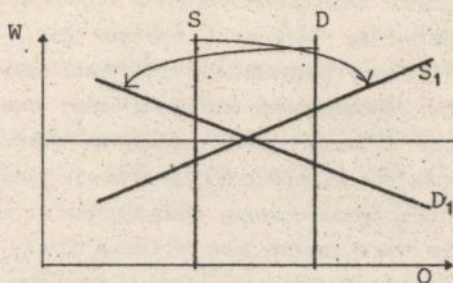

Рис.3. Формування слабоконкурентного міжнародного ринку робочої сили країн з перехідною економікою.

Оскільки рівень конкурентоспроможності інвестиційної продукції виробників східноєвропейських країн суттєво поступається перед аналогічними товарами з третіх країн, то зберегти свої позиції в конкуренції на регіональному ринку капіталів вони можуть або шляхом диференціації натуральних форм капіталу, або значним зниженням його вартості. Тому основна роль у внутрішньорегіональному обміні мала б відводитись грошовим формам капіталу порівняно до натурально-речових форм його експорту. Однак оскільки східноєвропейські країни зберігають значні обмеження на шляху вартісних форм експорту капіталу, а національні валюти не конвертуються по капітальних операціях, то регіональні інвестори найконкурентоспроможніші у вивезенні капіталів у натуральній формі з низькою вартістю.

В умовах "витіснення" східноєвропейських інвесторів з регіонального ринку капіталів дуже важливим стає виявлення тих галузей та сфер, де вони зберігають та відтворюють свою конкурентоспроможність. Перш за все це стосується вкладів у виробництва, які традиційно орієнтовані на ринки Східної Європи. Іншим важливим напрямом взаємного капіталообміну є створення мережі обслуговування та збуту конкурентоспромож-

ної продукції в регіоні. Перспективними є також капіталовкладення в обробку промисловість із залученням передової технології, техніки та "ноу-хау" третіх країн. З урахуванням майбутнього вступу ряду східноєвропейських країн до Європейського Союзу економічно вигідним може стати створення філій підприємств з інших країн регіону на території цих держав. Нарешті, бар'єр відсутності достатніх валютних коштів можна обійти в особливих планах приватизації: цільовому розподілі акцій та паїв інвесторам з інших країн регіону, участі в некомерційних конкурсах, обміні акціями приватизованих підприємств, передачі частини підприємств у формі покриття зовнішньої заборгованості тощо.

Порівнюючи відмінності між східноєвропейськими країнами за обсягом та структурою залученого капіталу з специфічними оцінками конкурентоспроможності їх національних економік, автор зробив висновок про те, що чим менш послідовні і глибокі економічні реформи в перехідній економіці, тим вища конкурентоспроможність капіталів з інших країн регіону на даному ринку, тим більша питома вага їх інвестицій у цю економіку. Цей висновок можна сформулювати ще інакше: з підвищенням конкурентності національних ринків капіталів східноєвропейських країн посилюється процес витіснення регіональних інвесторів, що є наслідком взагалі низького рівня їх конкурентоспроможності.

Значне місце в дисертації відведено аналізу механізму конкуренції у взаємному капіталообміні країн регіону. Доведено, що на цих ринках зберігається дефіцит капіталу, оскільки існуючі бар'єри та обмеження перешкоджають міждержавному переливу капіталу та зближенню норм прибутку в різних галузях країн Східної Європи. Отже, вирівнювання граничного продукту капіталу в коротко- та середньостроковій перспективі між країнами з перехідною економікою не відбувається, конкурентна рівновага не встановлюється, регіональний ринок являє собою в більшій мірі просту сукупність слабо пов'язаних національних ринків із значною диференціацією умов кон-

куренції, руху попиту і пропозиції, показників ризику, рівнів прибутковості на вкладений капітал (див. рис. 4.). Це відкриває широкі потенційні можливості для маневру інвестиціями між східноєвропейськими країнами, посилює конкуренцію перехідних економік між собою за іноземні інвестиції. У цих умовах прямі регіональні інвестиції можуть бути успішними навіть для фірм з невеликими внутрішніми конкурентними перевагами.

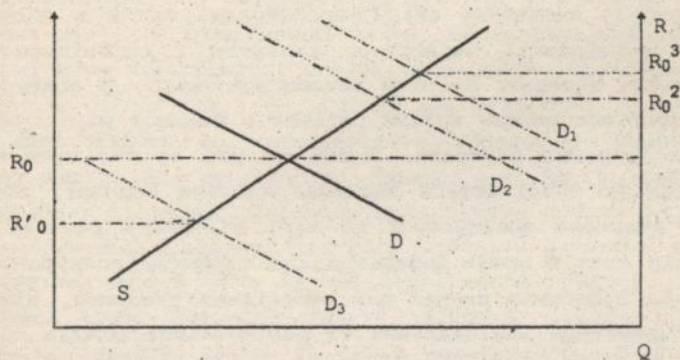

Рис. 4. Диференціація граничних продуктів капіталу на міжнародному ринку європейських країн з перехідною економікою.

В дисертаційній роботі проаналізовані основні напрями розвитку національних конкурентних просторів східноєвропейських країн, двосторонніх та субрегіональних конкурентних відносин, а також вплив регіонального економічного змагання на інтеграцію цих країн у систему світової конкуренції. Підкреслюється, що, з одного боку, без створення власних основ розвитку конкуренції в країнах з перехідною економікою, всебічного і інтенсивного використання переваг на регіональному рівні вони можуть опинитися на периферії світового господарства, структурні диспропорції набудуть незворотнього характеру, асортимент конкурентоспроможних товарів буде обмежений лише продукцією окремих галузей з низьким ступе-

нем обробки. З іншого боку, орієнтація на найсучасніші галузі у коротко- та середньо-строковій перспективі також є економічно недоцільною. Отже, місце європейських країн з перехідною економікою на регіональному та світовому ринку у найближчій перспективі повинна визначати сукупність галузей з природними конкурентними перевагами та середнім рівнем доданої вартості на основі поступового створення та використання надбаних переваг.

У процесі входження східноєвропейських країн в систему світової конкуренції змінюється характер і співвідношення порівняльних переваг, що ними використовуються. В конкуренції на світових ринках країни регіону в більшій мірі спираються на природні переваги. У той же час на регіональному рівні поки що зберігається значення набутих переваг, хоч і їх роль невпинно зменшується по мірі відкриття ринків для виробників третіх країн. Диференціація структур конкурентних переваг на зовнішніх ринках для перехідних економік, відносне відокремлення національних та регіональних ринків країн регіону від світового створює умови для поступової трансформації природних переваг в надбані. Конкуренція на менш вимогливих ринках може стати фактором закріплення економічних позицій фірм східноєвропейських країн і на ринках третіх держав, їх інтеграційних об'єднань. Отже, розвиток та поглиблення конкуренції у взаємовідносинах європейських країн з перехідною економікою стає для них не самоціллю, а важливим напрямом, формою та засобом адаптації до системи світової конкуренції, зміцнення своїх позицій у світовому господарстві у цілому.

На прикладі відносин країн Східної Європи з Європейським Союзом в дисертації доведена справедливості і протилежного твердження: спеціалізація на ринках третіх країн може стати основою для зміцнення регіональних конкурентних позицій фірми. Так, зближення окремих східноєвропейських країн з ЄС веде до перебудови внутрішньорегіональної спеціалізації і формуванню її двоспрямованої конфігурації. Фірми країн

Східної Європи можуть мати досить значні регіональні конкурентні позиції у тих галузях, де вони спеціалізуються в межах ЄС. Позиції виробників, які орієнтуються тільки на менш вимогливий регіональний ринок, будуть менш стабільні, але і вони матимуть місце.

В роботі обґрунтовується думка про те, що міжнародний конкурентний простір Східної Європи за нашого часу вже в основному поділений на три шари з двома центрами економічного тяжіння. Перший шар утворюють країни, які взяли курс на вхід до ЄС як рівноправні члени. Субрегіональні об'єднання, які ними утворюються, носять тимчасовий характер і в майбутньому зіллються з ЄС. Другий шар утворюють країни регіону, які тяжіють до конкурентного середовища Економічного Союзу країн СНД, де провідні позиції має Росія. Третій шар формується із країн, які поки що з різних причин знаходяться на певному віддаленні від двох центрів, займають проміжне положення. Але ж сама логіка перехідного процесу, який на певному етапі потребує зняття основної частини бар'єрів входу на зовнішні ринки та більш ефективного розміщення на цій основі ресурсів, обумовить прийняття цими країнами рішення про зближення з тим або іншим центром європейського конкурентного середовища.

Проведений у дисертації аналіз змін у зовнішньоекономічній стратегії східноєвропейських країн в кінці 80-х - першій половині 90-х років свідчить про поступову її трансформацію від нової ортодоксальної лібералізації до перехідного протекціонізму. Стратегія перехідного протекціонізму заснована на розумінні об'єктивного становища, при якому виробництво настільки неефективно і його структура так спотворена, що робить основну частину продукції цих країн некокурентоспроможною на зовнішньому і (за умов зняття бар'єрів на шляху імпорту) внутрішньому ринках. Ці виробництва (чи їх частина) повинні бути на протязі визначеного часу захищені з тим, щоб мати можливість структурно перебудуватись, що створить умови для їх відкриття для зовнішньої конкуренції.

Першою головною вимогою стратегії перехідного протекціонізму є наявність помірно-високих вхідних бар'єрів на шляху до національного ринку іноземних виробників. Друга вимога полягає у поступовому зменшенні захисту національних виробників та споживачів на користь останніх. Третя вимога - необхідність раціонального поєднання різних форм та методів захисту перехідних ринків з урахуванням умов ГАТТ/ВТО. Нарешті, ця стратегія повинна включати випереджаюче зняття бар'єрів у відносинах країн з приблизно однаковим рівнем конкурентоспроможності та змістом ринкових перетворень.

Використання цих вимог до взаємних економічних відносин європейських країн з перехідною економікою носить диференційовано-ступінчастий характер і коливається від пріоритетної їх лібералізації у порівнянні з економічними зв'язками з третіми країнами до посилення протекціонізму саме на регіональному рівні по окремих ринках. Отже, у 90-і роки у регіоні Східної Європи реально взаємодіяли різноспрямовані стратегії зовнішньоекономічних зв'язків окремих країн. Їх незбіг в основному зумовлював збереження значних бар'єрів та перепон на шляхах взаємного обміну і суттєву сегментацію умов міжнародної конкуренції в регіоні.

В дисертації підкреслюється, що важливою проблемою експортноорієнтованої або імпортозаміщуючої політики країн з перехідною економікою у взаємних відносинах є визначення конкурентоспроможних, неконкурентоспроможних і "порогових" видів виробництва. По відношенню до виробництва конкурентоспроможної продукції мають бути створені умови максимально полегшеного використання існуючих конкурентних переваг, їх відтворення і розширення. Неконкурентні на регіональному ринку виробництва треба перепрофілювати, сприяти їх злиттю з конкурентоспроможними, закрити. Політика по відношенню до "порогових" видів виробництва у перехідних економіках повинна бути спрямована на розвиток максимально можливої їх кількості на основі переважно опосередкованих заходів стимулювання експортного виробництва, виходячи із можливостей ви-

ділення та перерозподілу ресурсів, економіко-географічних та галузевих пріоритетів зовнішньоекономічної політики країни.

Однак, стимулювання регіонального експорту "порогових" виробництв, на відміну від стимулювання експорту як такого, не може мати перманентного характеру, оскільки це суперечить вимозі рівних конкурентних умов для всіх виробників у процесі економічної трансформації. Отже, воно має бути обмежено певним періодом часу. Надання на цій основі додаткових переваг на більш тривалий термін означає по суті нездатність виробників адаптуватись до умов регіонального ринку, свідчить про неефективне розміщення ресурсів.

В дисертації розглянуті основні особливості та типи регіональної конкурентної стратегії фірм країн Східної Європи в залежності від співвідношення порівняльних переваг, якими вони володіють. При визначенні конкурентної стратегії фірми можливі два варіанти дій: суттєва модифікація стандартних моделей стратегій з урахуванням особливостей перехідних економік і відносин між ними та створення спеціальної стратегії для видів виробництв по окремих країнах, групі країн, східноєвропейському регіоні у цілому. При цьому дуже важливим є визначення загальних (характерних для ринкової економіки в цілому) та специфічних (притаманних тільки чи в більшій мірі країнам з перехідною економікою) конкурентних переваг.

В роботі запропонована та розроблена стратегія компенсації відсутніх конкурентних переваг існуючими (надбаних - природними; загальних - специфічними; більш високого рангу - більш низького рангу; постійних - тимчасовими) для фірм країн регіону за умов вивільнення ресурсів та початку їх переміщення для більш ефективного використання. Концептуально стратегія компенсації повинна включати, по-перше, знаходження оптимального співвідношення різноманітних видів конкурентних переваг на кожному з етапів перехідного процесу; по-друге, інтенсивний розвиток і використання існуючих переваг; по-третє, механізм створення нових конкурентних переваг у

різнорідному ринковому середовищі та трансформації природних переваг у надбані.

В роботі проаналізована специфіка вибору конкурентних стратегій фірм на східноєвропейських ринках на основі сегментації та характеру конкуренції. Найбільша сфера вибору стратегії фірмою у перехідному періоді визначається саме ціновою конкуренцією. Ступінь проникнення на регіональний ринок буде обмежений переважно входом в ринок та закріпленням у ньому. Домінування і лідирування можливі там, де внаслідок високих вхідних бар'єрів сфери вибору для східноєвропейських фірм і фірм із розвинутих країн не співпадають або співпадають частково. Вільш інтенсивна конкуренція саме між виробниками країн з перехідною економікою буде спостерігатись на ринках, які досить захищені від конкурентів з третіх країн.

У дисертаційній роботі викладені основи концепції участі України в регіональному конкурентному просторі. Сформульовані цілі та принципи регіональної конкурентної стратегії України, виявлені фактори участі та порівняльні переваги економіки в цілому, визначені конкурентоспроможні, неконкурентоспроможні та "порогові" види виробництва народного господарства. Розроблений механізм використання конкурентних переваг на основі створення умов для відбору та розвитку експортноорієнтованих виробництв. Підкреслюється, що в умовах різnorідного конкурентного середовища, з яким виробники України стикаються на зовнішніх ринках, їх адаптація має ступінчастий характер і розвивається від менш до більш вимогливих ринків. Випереджаючий характер зняття бар'єрів саме на регіональному (субрегіональному) рівні створює тимчасові переваги для українських виробників та споживачів у порівнянні з суб'єктами з третіх країн.

Водночас, механізм використання і розвитку конкурентних переваг народного господарства України повинен бути вільним від автаркічних тенденцій в регіоні і мати явно виражену спрямованість на розвиток економічних зв'язків з третіми

країнами. Усунення перепон для участі українських виробників у міжнародній конкуренції має розвиватися на багатосторонній (перш за все в межах ГАТТ/ВТО), регіональній (на основі угод з ЄС, ЦЕАВТ, в межах Економічного Союзу країн СНД) і на двосторонній основах.

В залежності від характеру конвергенції національних конкурентних просторів України та інших країн регіону виникає потреба у координації конкурентної політики. Для угод про вільну торгівлю, які Україна вже має з деякими східноєвропейськими країнами, достатнім є режим її узгодження. Перехід до більш розвинених форм регіонального економічного простору вимагатиме участі у виробленні загальних правил конкуренції в його межах і конкурентної політики по відношенню до третіх країн.

В дисертації сформульовані теоретико-методологічні та практичні висновки з дослідження, основними з яких є наступні:

- зміст, механізм і функції міжнародної конкуренції в економічних відносинах країн з перехідною економікою не можуть бути описані традиційними її моделями. Теорія конкуренції в перехідних економіках повинна стати однією з різновидів системних концепцій конкуренції. З методологічного погляду розробка такої теорії має спиратися, перш за все, на тезу про перехід від високомонополізованої економіки з властивою для неї деформованою конкуренцією до розгортання основних змістовних характеристик економічного змагання виробників. З точки зору теорії конкуренції процес економічної трансформації і полягає у зменшенні надмірного попиту, вивільненні ресурсів та початку їх переміщення для більш ефективного використання;

- перехідні економіки зберігають існуючі і відтворюють нові недосконалості ринку, які деформують зміст і прояви тенденцій розвитку інтернаціональних попиту та пропозиції, формування рівноважних цін. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності країн регіону реально зустрічаються з різними механізмами конкуренції на взаємних ринках. Виникаюча при цьому нерівноважна результативна модель міжнародної конкуренції з множинністю та асиметричністю цін обумовлює вирішальне значення локальної ефективності розміщення ресурсів;

- на більш розвинених етапах перехідного процесу конкурентний механізм розміщення ресурсів повинен стати провідним у взаємовідносинах суб'єктів країн з економікою, що трансформується;

- випереджаюче відкриття взаємних ринків перехідних економік з приблизно однаковим рівнем конкурентоспроможності народних господарств, змістом і темпами ринкових перетворень створюють тимчасові конкурентні переваги для їх виробників;

- конкуренція на менш вимогливих ринках країн Східної Європи є не самоціллю, а засобом та формою адаптації національних виробників та споживачів до умов світового ринку в цілому;

- головним елементом стратегії компенсації відсутніх конкурентних переваг для виробників країн з перехідною економікою є механізм створення набутих переваг на основі інтенсивного розвитку і використання природнього потенціалу;

- для більш ефективного використання існуючих конкурентних переваг українських виробників на зовнішніх ринках у цілому

та переходу до створення нових необхідна розробка "Концепції участі України у регіональному конкурентному просторі", проєкт якої розроблений в дисертації.

ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

По темі дисертації автором опубліковано 52 роботи загальним обсягом 52,3 д.а. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в таких публікаціях:

1. Конкуренція в економічних взаємовідносинах країн Східної Європи. - К.: ВПЦ "Київський університет", 1996. - 13,5 д.а.

2. Економіка країн Східної Європи. - В кн.: Економіка зарубіжних країн. Підручник. К.: Либідь, 1996. - 1 д.а.

3. Формування зовнішньоекономічної політики країн СНД та держав Центральної і Південно-Східної Європи в умовах ринкової трансформації. - В кн.: Міжнародні економічні відносини: Система регулювання міжнародних економічних відносин: Підручник. К., Либідь, 1994. - 0,4 д.а.

4. Інтеграційні процеси у світовому господарстві. - В кн.: Міжнародні економічні відносини: Сучасні міжнародні економічні відносини; Підручник. К., Либідь, 1992. - 0,7 д.а.

5. Совместные предприятия и интенсификация расширенного воспроизводства в странах Восточной Европы. - В кн.: Совместные предприятия: Создание и деятельность. К., Либідь, 1990. - 0,4 д.а.

6. Сборник методических указаний и основных нормативных документов по внешнеэкономической деятельности совместных предприятий и организаций, в 4-х частях. Симферополь, 1990. - 20 д.а. (у співавт.).

7. Планирование и экономическое стимулирование внешнеэкономических связей европейских стран СЭВ. Учебное пособие. К.: УМК ВО, 1989. - 2 д.а. (у співавт.).

8. Проблемы совершенствования экономического сотрудничества стран-членов СЭВ. Учебное пособие. К.: УМК ВО, 1989. - 2,8 д.а. (у співавт.).

9. Международные экономические отношения социалистических стран. К.: УМК ВО, 1989. - 2,3 д.а.

10. Вопросы участия экономики СССР в формировании промышленного потенциала стран-членов СЭВ.- В сб.: Экономический потенциал СССР: качество, структура, эффективность. К.: ИЭ АН СССР, 1987. - 0,5 д.а. (у співавт.).

11. Социалистическая интеграция и ресурсоемкость национального производства стран-членов СЭВ.- В сб.: Углубление социалистической интеграции как фактор интенсификации общественного производства стран-членов СЭВ. М., 1988.- 0,4 д.а.

12. Основные типы международной организации экономических связей между странами-членами СЭВ.- В сб.: Теоретические проблемы современного этапа развития международного социалистического разделения труда. М., 1988. - 0,15 д.а.

13. Конкуренция на рынке СЭВ // Экономическое сотрудничество стран-членов СЭВ. - 1990. - №11. - 0,6 д.а.

14. Совместные предприятия и развитие конкурентных отношений в странах Восточной Европы.- В сб.: Механизм совместного предпринимательства. Тезисы. К.: Киевский университет, 1990. - 0,25 д.а.

15. Україна інвестує // Урядовий кур'єр.-6 лютого 1996, №24. - 0,15 д.а. (у співавт.).

16. Україна в системі міжнародної економічної конкуренції // Вісник Київського університету. Міжнародні відносини. - 1996. - Вип. 4. - 0,2 д.а.

17. Новий етап реформування зовнішньоекономічних зв'язків України // Економіка України. - 1996. - №1. - 0,15 д.а. (у співавт.).

18. Укрепление сплоченности и единства братских стран социализма (чешск.) // Obrana ludy. - 30.05.1987. - 0,3 д.а.

19. Priamy styky-vyznamny smer intenzifikacie socialistiskej ekonomickej integracie. Nezastupitelny factor pres-tavby // Smer. - 30 juna 1988, cislo 152. - 0,3 д.а.

20. Problems and perspectives of economic integration of East European countries. Manuscript presented to the IV World Congress for Soviet and East European Studies.- Harrogate, 1990. - 0,5 д.а.

21. Problems of Kiev's Autonomy in International Economic Activities. - In: Realities and Perspectives of Autonomy in the USSR. Trento, 1991. - 0,5 д.а.

22. Problems of Autonomy in Ukraine. - In: Realities and Perspectives of Autonomy in the USSR. Trento, 1991. - 0,6 д.а.

23. Internal and External Factors of Privatization in Ukraine. Manuscript presented to the International Conference "Privatization in the East European Countries". M-lente, 1992. - 0,7 д.а.

Крім цього автор має ще 29 наукових публікацій загальним обсягом 19,7 д.а.

Шнырков А.И. Конкуренция в экономических взаимоотношениях европейских стран с переходной экономикой.

Диссертацией является рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.05.03. - международные экономические отношения.

Институт международных отношений Киевского университета имени Тараса Шевченко. Киев, 1996.

Разработана концепция механизма и основные модели международной конкуренции в условиях уменьшения избыточного спроса, высвобождения ресурсов и начала их перемещения для более эффективного использования в отношениях между европейскими странами с трансформирующейся экономикой. Показан слабokonкурентный характер региональных рынков рабочей силы и капиталов. Конкуренция во взаимоотношениях восточноевропейских стран рассматривается как фактор укрепления их позиций в мировом хозяйстве в целом. Проанализированы особенности "переходного протекционизма", разработана стратегия компенсации недостающих конкурентных преимуществ для фирм стран с переходной экономикой.

Ключові слова: міжнародна конкуренція, перехідні економіки, конкурентні переваги.

Shnirkov A.I. Competition in the Economic Interrelations of the European Countries in Transition.

Dissertation is a manuscript.

Dissertation for the Degree of Doctor of Economic Sciences in International Economic Relations - 08.05.03.

Institute of International Relations of Kyiv Taras Shevchenko University. Kyiv, 1996.

This dissertation contains the concept of mechanism and basic models of international competition under the conditions of decreasing excess demand, resources release and outset of effective resources allocation. Weak-competitive character of the regional labour and capital markets is demonstrated. Competition in the East European countries interrelations is considered to be a factor of improving their positions in the world economy. The special features of "transitional protectionism" are analysed, the compensation of missing competitive advantages strategy is elaborated for the firms of transitional economies.

Key words: international competition; transitional economies; competitive advantages.

Післ. до друку 1996 р. Формат 60x84/16. Друк офс. Папір друк.
Ум. друк. арк. 31 Тираж 100 Зам. 704

411796

AB 34.895

AB 34.895